

Justyna Iwona Klingemann
Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa

MAGDALENA SOKOŁOWSKA – INSPIRACJE I KONTYNUACJE

Socjologia z medycyną. W kręgu myśli naukowej Magdaleny Sokołowskiej. Red. Włodzimierz Piątkowski. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk 2010, 239 s.

Deep in their roots, all flowers keep the light
Theodore Roethke

Wpływ czynników społeczno-kulturowych na zdrowie społeczeństw nie jest dziś przez nikogo kwestionowany, a socjologia zdrowia, choroby i medycyny jest jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się dziedzin socjologii w Polsce. Świadczy o tym zarówno powiększające się grono socjologów medycyny, jak i rosnąca w ostatnich latach liczba publikacji oraz podręczników akademickich poświęconych problematyce zdrowotnej (Barański i Piątkowski 2002; Ostrowska 2009; Piątkowski i Płonka-Syroka 2008; Piątkowski i Titkow 2002; Piątkowski 2004; Tobiasz-Adamczyk 2000, 2001). Tym razem grono najwybitniejszych przedstawicieli tej dziedziny zdecydowało się opowiedzieć na poły osobistą historię jej rozwoju w Polsce i zadeptykować ją matce polskiej socjologii medycyny – Magdalenie Sokołowskiej.

Sokołowska w swojej blisko półwiecznej działalności naukowej zainspirowała niezliczoną liczbę socjologicznych projektów, poświęconych szeroko rozumianej problematyce zdrowotnej. Kontynuatorzy jej myśli pokazują, jak te inspiracje wpłynęły na rozwój ich karier, które wątki zapoczątkowane przez Sokołowską stały się przedmiotem ich własnych prac, stając się w efekcie nieodłączną częścią ich dorobku naukowego. Jej zainteresowania były niezwykle szerokie, „w ciągu ponad 45 lat swej czynnej pracy zawodowej zajmowała się praktycznie wszystkimi wątkami badawczymi współczesnej jej socjologii zdrowia, choroby i medycyny” (s. 12). W efekcie książka jest zbiorem ośmiu artykułów obejmujących różnorodny zakres tematyczny – każdy z jej uczniów i kontynuatorów poszedł własną, oryginalną i niepowtarzalną drogą.

Książkę otwiera tekst Antoniny Ostrowskiej, poświęcony zróżnicowaniu społecznemu i nierównościom w zdrowiu i chorobie. Autorka niezwykle wnikliwie przedstawiła obecny stan wiedzy w zakresie społeczno-kulturowych determinant zdrowia, modele teoretyczne wyjaśniające zależności pomiędzy stanem zdrowia a miejscem w strukturze społecznej oraz kierunki dalszych poszukiwań naukowych. Rozdział rozpoczyna omówienie jednego z najwcześniej eksplorowanych wątków badawczych – relacji pomiędzy stanem zdrowia a pozycją społeczną, a szczególnie

przynależnością do sfery ubóstwa. Zależności te, bardziej złożone niż wydawało się to dziewiętnastowiecznym reformatorom, wyjaśniane są obecnie nie tylko materialnym poziomem życia, ale też wpływem zmiennych socjalizacyjnych i kulturowych, odmiennosciami stylów życia oraz zakresem realizacji zachowań pro- i antyzdrowotnych. Autorka rozwija ten wątek dokonując przeglądu różnych modeli teoretycznych oraz omawiając wyniki współczesnych badań nad nierównościami w zdrowiu i chorobie, jednak zamiast dawać odpowiedzi, stawia nowe, coraz to bardziej ważne pytania. Ostrowska opisuje również próby działań na poziomie makrospołecznym na rzecz redukcji nierówności w zdrowiu oraz trudności i przeszkody w realizacji tego zadania.

Tematyka ta wymusza selekcję prezentowanych wątków – autorka sygnalizuje jedynie, że obok społeczno-kulturowych determinant zdrowia istotne są też takie kwestie jak materialne warunki życia, jakość środowiska zamieszkania, warunki pracy, patologie życia rodzinnego. Ostrowska koncentruje się na omówieniu czterech wymiarów nierówności stanu zdrowia różnych klas społecznych: jako różnic w stylach życia, różnic w wartościach otaczających zdrowie i w kulturze medycznej, różnic kapitału społecznego, a zwłaszcza dostępnego wsparcia społecznego oraz jako skutku słabości i nieadekwatności systemów medycznych. Ciągłe jednak lektura tej części rozdziału pozostawia niedosyt – każdy z tych wątków wymagałby głębszego i bardziej systematycznego omówienia. Również kwestie związane ze sposobem odżywiania i otyłością, paleniem tytoniu czy używaniem alkoholu wydają się istotniejsze i zdecydowanie bardziej złożone niż to opisano.

O społecznej naturze zdrowia pisze również Zofia Słońska. Punktem wyjścia dla tych rozważań jest pojęcie *stylów życia* i ich wpływ na zachowania w zdrowiu i chorobie. Zagadnienie to jest niezwykle interesujące, zasługiwałoby więc na szersze ujęcie, uwzględniające również współczesne propozycje teoretyczne użyteczne w wyjaśnianiu tych zależności. Zabrakło omówienia w tym kontekście pojęcia *habitusu* w ujęciu Pierre'a Bourdieu (1980, 2000), czy też zarysowania kontrowersji wokół zagadnienia „zdrowego stylu życia” opisanych przez Ronalda W. Dworkina, który nazwał je „nową ewangelią zdrowia” opartą na idei, że choroby można uniknąć (Dworkin 2008). To, jak dużą odpowiedzialnością za zachorowanie obarczymy jednostkę, ma istotne społeczne konsekwencje na poziomie tak mikro, jak i makrospołecznym, kształtując zarówno system wsparcia w otoczeniu chorego, jak i reakcję instytucjonalną na ten problem. Słońska nawiązuje do słynnej pracy Williama Ryana *Blaming the Victim* (1976), w którym zagadnienie „obwiniania ofiary” – uzasadniania nierówności, zbrodni, choroby specyficznymi właściwościami ofiar jest omówione nie tylko w odniesieniu do kwestii ubóstwa czy też uprzedzeń rasowych, ale w szerszym odniesieniu do amerykańskiej klasy pracującej. Autorka szeroko omawia konsekwencje podporządkowania systemów zdrowia jego negatywnej definicji, ale też prezentuje pozytywną koncepcję zdrowia nawiązując do salutogenetycznego modelu w ujęciu Aarona Antonovskyego (1995).

Wiele uwagi poświęca Słońska koncepcji zdrowia optymalnego – „optymalnego stanu w wymiarze funkcjonowania w codziennym życiu, jak i odczuwanej życiowej satysfakcji, możliwego do osiągnięcia przez człowieka w danym momencie życia

i warunkach, w których żyje” (s. 75). Pojęcie to stanowi atrakcyjną alternatywę dla innych modeli zdrowia wykraczając poza dychotomię zdrowie–choroba i jednocześnie obejmując takie wymiary, jak jakość życia oraz subiektywne znaczenie nadawane chorobie przez jednostkę.

Beata Tobiasz-Adamczyk rozpoczyna swój tekst omówieniem problematyki adaptacji do nowej sytuacji życiowej, będącej konsekwencją choroby przewlekłej czy niepełnosprawności, opisując dokonania Sokołowskiej na tym polu oraz klasyczne już koncepcje związane z tym zagadnieniem. Jej rozdział poświęcony jest jednak znacznie nowszej koncepcji jakości życia uwarunkowanej stanem zdrowia, która zdominowała w ostatnich latach rozważania nad skutkami choroby, niepełnosprawności czy też procesu starzenia się. „Fenomen badań nad jakością życia polega na tym, że żadna z koncepcji dotyczących sfery psychospołecznego funkcjonowania człowieka nie została tak szeroko i tak bez oporu zaadaptowana na gruncie medycyny, jakkolwiek trzeba stwierdzić, że często badania nad jakością życia ograniczają się wyłącznie do stosowania skal pomiarowych służących jej ocenie, bez głębszej teoretycznej interpretacji i refleksji wobec obserwowanych ocen” (s. 53). Tobiasz-Adamczyk podejmuje próbę wypełnienia tej luki. Autorka opisuje wyniki badań oraz trudności w ich interpretacji związane ze zmieniającą się definicją pojęcia *jakości życia uwarunkowanej stanem zdrowia*, wynikające z uwzględnienia wskaźników subiektywnych czy też zjawiska *response shift* (tj. redefinicji oczekiwań osoby chorej w nowych uwarunkowaniach zdrowotnych). Brakuje tu jednak głębszego omówienia modeli teoretycznych, wyjaśniających zagadnienia związane z koncepcją jakości życia uwarunkowanej stanem zdrowia. Autorka sygnalizuje jedynie, które z koncepcji teoretycznych mogłyby lub są wykorzystywane w interpretacji tych zagadnień.

Zofia Kawczyńska-Butrym poświęciła swój rozdział wąskiemu dziś zagadnieniu migracji. Procesy migracyjne – ich determinanty, charakter i konsekwencje były istotną częścią polskiej rzeczywistości społecznej również przed 1989 rokiem, jednak dopiero ostatnie lata, a szczególnie okres po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej ujawniły wagę tego problemu. Zagadnienie migracji jest jednak wciąż częściej dostrzegane przez dziennikarzy niż przez polskich badaczy. Ważne w tym kontekście jest przywołanie klasycznych badań Thomasa i Znanieckiego *Chłop polski w Europie i w Ameryce, 1918–1920* (1976). W rozdziale omówiono takie kwestie, jak stan zdrowia emigrantów i ryzyko zdrowotne – choroby zakaźne, zaburzenia zdrowia psychicznego czy też bariery w korzystaniu z opieki medycznej. Autorka nie podjęła się pogłębionej prezentacji tej problematyki – jej tekst jest jednak udanym przeglądem literatury, poszerzonym o refleksję nad możliwościami realizacji badań socjologicznych na tym obszarze. Kawczyńska-Butrym prognozuje, że ranga zagadnienia migracji wzrastać będzie w najbliższych latach – już wkrótce Polska będzie musiała się zmierzyć z kosztami opieki zdrowotnej zarówno imigrantów, jak i polskich emigrantów powracających do kraju w celu podjęcia leczenia. Osobną, ale równie interesującą kwestią jest stan zdrowia i jakość życia Polaków przebywających poza granicami.

Tytuł książki: *Socjologia z medycyną* ma wymiar symboliczny – sugeruje nowy okres rozwoju tej dyscypliny, okres równowagi, synergii i komplementarności,

współpracy socjologii z medycyną przy zachowaniu tożsamości oraz niezbywalnej autonomii obu tych dziedzin. Jednakże o tym, że ciągle jest to jeszcze postulat, a nie nowa rzeczywistość, dowiadujemy się z tekstu Antoniny Doroszewskiej, opisującego przemiany w medycynie i ich wpływ na współczesną socjologię zdrowia, choroby i medycyny. Zdaniem autorki przeszkody utrudniające współpracę 30 lat temu ciągle są aktualne. Fakt ten jednak nie dziwi, gdyż opisywane przez Doroszewską bariery mają źródło w odmienności perspektyw – medycznej i socjologicznej, gdy tymczasem wydawałoby się, że właśnie tym różnicom dyscyplina ta powinna zawdzięczać swój niewątpliwy potencjał teoretyczny i badawczy. Nieco naiwnie brzmią również utyskiwania dotyczące braku wzajemnego szacunku pomiędzy medykami a socjologami, którzy, jak się dowiadujemy z tekstu, są plemieniem dosyć niesympatycznym – „zbyt często ze sobą konkurują, kwestionują swoje osiągnięcia, a nawet wyśmiewają się nawzajem” (s.147). Odpowiedzią na te trudności jest tworzenie interdyscyplinarnych zespołów badawczych i realizacja wspólnych projektów naukowych – zadanie trudne, bo wymagające wzajemnej otwartości i szacunku, ale też niezmiernie satysfakcjonujące. Sokołowska, dzięki swojemu przygotowaniu merytorycznemu, była idealnym partnerem projektów interdyscyplinarnych, współcześnie wyzwanie to podejmują jej uczniowie – wystarczy wymienić tu badania nad niepełnosprawnością Antoniny Ostrowskiej (Ostrowska 1994ab; Ostrowska i Kiwerski red. 1994; Ostrowska, Gąciarz i Pańkow 2008; Ostrowska, Sikorska i Gąciarz 2001) czy też pracę Zofii Kawczyńskiej-Butrym (2009) poświęconą zagadnieniu migracji.

Medycyna zmienia się – obserwujemy wzrost świadomości społecznej dotyczącej jej roli w życiu jednostek, z pasywnych pacjentów czyniąc aktywnych i krytycznych konsumentów usług medycznych. Znaczenia, jakie jednostki przypisują zdrowiu i chorobie stają się istotnym elementem leczenia. Medycyna, wychodząc naprzeciw tym tendencjom, staje się bardziej otwarta i nastawiona na pacjenta. Doroszeńska sygnalizuje te zjawiska opisując przeobrażenia instytucji medycznych oraz zawodów medycznych, zmiany w relacji lekarz – pacjent oraz wpływ mediów i Internetu na wizerunek instytucji medycznych. Zagadnienia te, niezwykle ważne i fascynujące, przedstawione są tu jednak skrótowo i pobieżnie, czyniąc rozdział interesującym głównie dla czytelnika niezorientowanego w tematyce socjomedycznej. Zabrakło pogłębionej analizy wybranych wątków oraz omówienia różnic i podobieństw w relacji pomiędzy medycyną a socjologią w Polsce i na świecie.

Zaskakująco odmienny charakter ma tekst Mirony Ogryzko-Wiewiórowskiej, który porusza problem śmierci i towarzyszących jej ponowoczesnych rytuałów. Jest to bardziej esej, czy też zapis osobistych refleksji autorki, poświęcony aberracjom dotyczącym śmierci i procesu umierania w rzeczywistości, w której żyjemy: eutanazji, kriogenice, aborcji, biznesowej działalności zakładów pogrzebowych oraz praktykom medialnym wykorzystującym śmierć do zwiększenia zysków. Nie do końca czytelne jest powiązanie tego tekstu z osobą Sokołowskiej – w przeciwieństwie do innych autorów Ogryzko-Wiewiórowska nie odnosi się do jej prac i zakresu, w jakim stały się inspiracją dla jej własnego dorobku. Trudno więc zrozumieć dlaczego ten skądinąd ciekawy, ale pod względem stylistycznym niezwykle odbiegający od całości tekst został zamieszczony w zbiorze.

Kontrastuje to w szczególności sposób z pozostałymi rozdziałami książki poświęconymi wyłącznie osobie Sokołowskiej. Włodzimierz Piątkowski dokonał systematycznej analizy jej dorobku w zakresie medycyny alternatywnej i komplementarnej. Już w latach osiemdziesiątych XX wieku Sokołowska pisała o barierach w uznaniu alternatywnych metod leczniczych: „równałoby się to uznaniu takich modeli choroby, które różnią się fundamentalnie od przyjętego modelu opartego na naukach ścisłych i przyrodniczych” (Sokołowska 1986: 86), wskazywała też na definicyjne źródła tych trudności związane z przyjętą definicją zdrowia i choroby. Piątkowski – za Sokołowską – postuluje model holistycznej, antropocentrycznie zorientowanej medycyny, respektującej fakt, że „pluralizm cierpień chorego może prowadzić do akceptacji swobodnego wyboru metod terapeutycznych, również takich, które w danej chwili nie są tolerowane przez medycynę” (s. 133). Tematyka ta jest niezwykle bliska Piątkowskiemu, szkoda więc, że autor nie zdecydował się na zaprezentowanie przy tej okazji choćby części własnego dorobku naukowego.

Sokołowskiej poświęcone są też wspomnienia Stanisława Kosińskiego, dotyczące jej udziału w tworzeniu i konsolidacji lubelskiego środowiska socjomedycznego, kontrastujące z pozostałymi tekstami drobiazgowością w odtwarzaniu zdarzeń i faktów. Tekst ten jest osobistym zapisem historii powstania środowiska naukowego w konkretnym miejscu i punkcie dziejowym, dostrzec w nim jednak można uniwersalną opowieść o splocie osobistych ambicji, instytucjonalnych możliwości i przypadkowych zdarzeń, które składają się na historię niejednej instytucji.

Książkę zamyka zestawienie bibliograficzne publikacji Magdaleny Sokołowskiej za lata 1950–2009 w opracowaniu Anny Sadowskiej oraz wspomnienia o niej autorstwa Anny Titkow.

Zastrzeżenia budzi niestety redakcyjna strona omawianej publikacji. Nie udało się zintegrować książki w harmonijną całość, a teksty poszczególnych autorów różni nie tylko tematyka, ale też forma językowa, struktura, poziom szczegółowości i obiektywności wywodu. Ponadto niektóre informacje pojawiają się w książce wielokrotnie, przykładowo niemal każdy z autorów podkreśla wielostronność i interdyscyplinarność zainteresowań naukowych Magdaleny Sokołowskiej, która z wykształcenia była zarówno pielęgniarzką, lekarzem, jak też socjologiem. Jednak bez względu na sygnalizowane tu zastrzeżenia uważam, że *Socjologia z medycyną* to nie tylko porcja solidnej wiedzy podana w historycznym kontekście, to również spojrzenie w przyszłość na kierunki rozwoju socjologii medycyny i obszary jej dalszych badań, a dorobek naukowy jej autorów jest dziś inspiracją dla młodszej generacji socjologów. Sprawia to, że chwilami czyta się ją jak swoiste studium z socjologii wiedzy. Poznając kierunki rozwoju socjologii medycyny w Polsce poznajemy równocześnie, strona po stronie, Magdalenę Sokołowską – najpierw jako naukowca i organizatora, a wreszcie jako niezwykle człowieka: „Do końca pomagała ludziom jako lekarz, służąc radą, załatwiając konsultacje, zwożąc z zagranicy leki i aparaturę medyczną. Załatwiała przedszkola dla naszych dzieci i telefony do naszych domów. [...] Po prostu kochała życie i doceniała je. Była urocza i nieznośna, niepowtarzalna.” (s. 204–205). Obowiązkowa lektura dla każdego badacza, praktyka i studenta zainteresowanego historią rozwoju socjologii zdrowia, choroby i medycyny w Polsce.

Literatura

- Antonovsky, Aaron. 1995. *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia. Jak sobie radzić ze stresem i nie zachorować*. Warszawa: IPN.
- Barański, Jarosław i Włodzimierz Piątkowski. 2002. *Zdrowie i choroba. Wybrane problemy socjologii medycyny*. Wrocław: Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Bourdieu, Pierre. 1980. *Le Sens pratique*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 2000. *Les Structures sociales de l'économie*. Paris: Seuil.
- Dworkin, Ronald W. 2008. *Nowa ewangelia zdrowia*. W: Piotr Sztompka i Małgorzata Bogunia-Borowska. *Socjologia codzienności*. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 721–732.
- Kawczyńska-Butrym, Zofia. 2009. *Migracje. Wybrane zagadnienia*. Lublin: UMCS.
- Ostrowska, Antonina. 2009. *Socjologia medycyny. Podejmowane problemy, kategorie analizy*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Ostrowska, Antonina. 1994a. *Niepełnosprawni w społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Ostrowska, Antonina. 1994b. *Badania nad niepełnosprawnością w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Ostrowska, Antonina i Jerzy Kiwerski (red). 1994. *Stan rehabilitacji i potrzeby rehabilitacyjne osób o poszczególnych rodzajach niepełnosprawności*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Ostrowska, Antonina, Barbara Gąciarz i Włodzimierz Pańków. 2008. *Integracja społeczna i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych w małych miastach i na terenach wiejskich*. Warszawa: MPiPS.
- Ostrowska, Antonina, Joanna Sikorska i Barbara Gąciarz. 2001. *Osoby niepełnosprawne w Polsce w latach 90-tych*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Piątkowski, Włodzimierz. 2004. *Zdrowie, choroba, społeczeństwo: studia z socjologii medycyny*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Piątkowski, Włodzimierz i Bożena Płonka-Syroka. 2008. *Socjologia i antropologia medycyny w działaniu*. Wrocław: Aboretum.
- Piątkowski, Włodzimierz i Anna Titkow. 2002. *W stronę socjologii zdrowia*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Ryan, William. 1976. *Blaming the Victim. Revised, Updated Edition*. New York: Vintage Books.
- Sokołowska, Magdalena. 1986. *Medycyna nieoficjalna w krajach uprzemysłowionych*. W: Magdalena Sokołowska. *Socjologia medycyny*. Warszawa: PZWL, s. 81–90.
- Thomas, William I. i Florian Znaniecki. 1976. *Chłop polski w Ameryce i w Europie*. Tom II. Warszawa: LSW.
- Tobiasz-Adamczyk, Beata. 2000. *Wybrane elementy socjologii zdrowia i choroby*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Tobiasz-Adamczyk, Beata. 2001. *Relacje lekarz-pacjent w perspektywie socjologii medycyny*. Kraków: Wydawnictwo UJ.